

III. KONSTITUCINĖ TEISĖ

PILIETINIŲ IR POLITINIŲ BEI EKONOMINIŲ, SOCIALINIŲ IR KULTŪRINIŲ ASMENS TEISIŲ SANTYKIS

Doktorantas Ernestas Spruogis

Lietuvos teisės universitetas, Teisės fakultetas, Teisės filosofijos katedra,
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 71 46 97
Elektroninis paštas E.Spruogis@lrkt.lt

Pateikta 2001 m. vasario 15 d.

Parengta spausdinti 2001 m. rugpjūčio 10 d.

Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos katedros vedėjas doc. dr. A. Vaišvila ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjas doc. dr. S. Stačiokas

S a n t r a u k a

Straipsnyje analizuojamos šiuolaikinio požiūrio į žmogaus teises ištakos, detalai atskleidžiamas negatyviosios ir pozityviosios laisvių santykis, nurodoma, kad negatyviosios laisvės ir formaliosios lygybės bei negatyviųjų žmogaus teisių ne visada pakanka žmogaus visaverčiam gyvenimui užtikrinti. Autorius pabrėžia, kad žmogaus teisės nėra tik formalios; jos turi būti realios. Būtent socialinės, ekonominės ir kultūrinės teisės padeda pasiekti tą realybę. Socialinės teisės yra glaudžiai susijusios su visuomeninio solidarumo principu. Dėstoma mintis, kad negatyviosios laisvės, formaliosios lygybės principai ir solidarumo principas gali ir turi koegzistuoti. Solidarumo principas turi būti suvokiamas kaip savanoriškas, kuomet valstybė, surinkdama mokesčius, nevykdo neteisėtus ir neteisingos agresijos, o vykdo tik visuomeninę sutartį. Priešingu atveju valstybė, kaip „prievartos suverenas“, įgyvendintų visų asmenų ekonominę lygiavą.

I ž a n g a

Nepriklausomai nuo to, ką laikytume žmonijos kilmės šaltiniu (ar natūralią atranką (Ch. Darwino teorija), ar Dievą, ar eksperimentą, kurį atliko kokia nors aukštesnio išsivystymo civilizacija), būtina pripažinti žmogų kaip absoliučią vertybę arba, kaip rašė I. Kantas, „žmogaus statuso kaip savaiminės vertybės“ pobūdį; kitaip tariant, žmogus negali būti kažkieno planų įgyvendinimo įrankiu [1, p. 400]. Tokią mintį plėtojo jau antikinės epochos mąstytojai. Pavyzdžiui, garsi sofisto Protagoro tezė „visų dalykų matas – žmogus“ politinio–teisinio mąstymo raidą pasuko ta linkme, kad visuomeninės vertybės buvo pradėtos matuoti per žmogiškųjų vertybių prizmę [2, p. 649]. Taigi žmogų galima laikyti tikslu, o ne priemone ar įrankiu, o tai visuomenę ir valstybę įpareigoja gerbti ir saugoti kiekvieno žmogaus teises ir laisves. Visuomenės tikslų hierarchijoje žmogaus interesai turi užimti prioritetinę vietą [3, p. 83–90].

Taigi ne tik pats asmuo turi būti laikomas vertybe. Jo teisės ir laisvės taip pat turi būti laikomos visuomenine vertybe. Žmogaus teisių ir jų vertingumo pripažinimas turi galias šaknis, ir ypač prigimtinės teisės mokyklos teoretikų darbuose. Be abejo, atsižvelgiant į įvairius kriterijus, prigimtinės teisės tradicija yra labai nevienalytė: teisių pažinimas remiasi tiek empirine (anglosaksiškoji tradicija), tiek racionaliaja (kontinentinė tradicija) metodologija ir t. t.

Tačiau, kaip teisingai pažymi S. Arlauskas, tam, kad suprastume žmogaus teisių prigimtį, reikėtų ieškoti ne subjektyvių, o objektyvių, loginiu požiūriu preciziškų kriterijų [4, p. 17]. Vienas pirmųjų tai pabrėžė I. Kantas, kurio transcendentinis reiškinių pažinimas rėmėsi tiek empiriniu, tiek racionaliųjų patyrimu. Pažymėtina, kad objektyviu kriterijumi tiriant asmens teises dauguma autorių laiko pačią žmogaus prigimtį; kita vertus, būtina nurodyti, kad kiekvienas reiškinys yra vertinamas subjektyviai, kurių sąmonė diferencijuota, o todėl ir asmens teisės yra vertinamos itin nevienareikšmiškai. Reikėtų sutikti su F. A. von Hayeku, kad „pažiūros bei nuomonės, kurios formuoja visuomenės tvarką (t. y. vyraujanti visuomenės sąmonė) <...>, nepriklauso nuo kokio nors asmens sprendimo ar valios <...>; šia prasme tokie dalykai turi būti laikomi egzistuojančiais objektyviai“ [5, p. 90–92]. Paprastai tariant, *objektyviai* egzistuojanti vyraujanti visuomenės sąmonė ir kultūra lemia tam tikros visuomenės objektyviosios teisės turinį, t. y. tas vertybes, kurias saugo ir gina teisė (vadinasi, dabartiniu metu ir asmens teises).

Žmogaus teisių ir laisvių pripažinimas ir įgyvendinimas – būtinas teisinės valstybės elementas. Juk žmogaus teisės ir laisvės yra tie imperatyvūs pradai (arba materialiojo teisingumo vienas aspektų), kurie riboja valdžios galias ir yra pozityviosios (objektyviosios) teisės pagrindas. Vienas teisės viešpatavimo (*rule of Law*) modelio teisinės valstybės pradininkų A. V. Dicey pažymėjo, kad „teisės viršenybė ir yra <...> konstitucijoje garantuojamos žmonių teisės“ [6, p. 129–142]. Dar daugiau, dabartiniai Amerikos ir Europos teisininkai – prigimtines teisės mokyklos atstovai – vieningai sutinka, kad teisės viešpatavimo principas apima pagrindines pilietines ir politines asmens teises [7, p. 70]. Vis dėlto dėl ekonominių ir socialinių teisių prigimties nėra bendros nuomonės: vieni jas laiko materialiojo teisingumo dalimi, kiti – ne. Būtent šiame straipsnyje bus analizuojamas ekonominių ir socialinių teisių pobūdis, jų santykis su pilietinėmis ir politinėmis asmens teisėmis.

Tradiciskai aiškinama, kad klasikinės pozityviosios teisės teorijos nepripažįsta materialiojo teisingumo (vertybinio objektyviosios teisės pagrindo): jos teisės viešpatavimo principą laiko tik procesiniu nešališkumu (*procedural fairness*); kitaip tariant, pripažįstamas tik procesinis teisingumas. Pagrįsta procesiniu teisingumu teisinė valstybė laikosi tik rašytinių taisyklių, taikomų nepriklausomų teismų. Atribota tik savo pačios išleistomis rašytinėmis taisyklėmis valstybė gali laisvai suteikti ar atšaukti substancijines (prigimtines) žmogaus teises [7, p. 69]. Vis dėlto būtina pabrėžti, kad vienas pozityvistų klasikų J. S. Millis pripažįsta ir moralines asmens teises ir aiškiai apeliuoja į vertybinį teisės pobūdį [8, p. 53–63]. Dar daugiau – šiuolaikinės pozityviosios teisės kryptys, nors ir tebeapibrėžia procesinio teisingumo („*vienodas bylas traktuoti vienodai, o skirtingas bylas – skirtingai*“) reikšmę, tačiau neneigia, kad teisė turi ir vertybinį atspalvį, t. y. savyje „talpina“ minimalias moralinių vertybių užuomazgas [9, p. 303–337]. Pasak H. L. A. Harto, pozityvioji teisė (kurią jis supranta kaip pirminių ir antirinių normų sistemą) turi atitikti visuomenėje vyraujančias pažiūras. Be abejo, objektyviosios teisės funkcijos yra ne tik sureguliuoti visuomeninius santykius, tačiau ir saugoti tam tikras visuomenines vertybes (kas yra laikoma visuomenine vertybe, lemia objektyviai egzistuojanti visuomeninė kultūra), sudarančias teisės turinį.

Šiuolaikinio požiūrio į žmogaus teises ištakos

Asmens teisių filosofinis pagrindas yra mokymas apie laisvę kaip natūralų žmogaus būvį ir vieną svarbiausių vertybių [10, p. 154–175]. Nors liberalios pasaulėžiūros elementų galima rasti Antikos pasaulyje, ypač klasikinėje Graikijoje ir Romoje, šie elementai sudaro greičiau liberalizmo priešistorę negu Naujųjų laikų liberalaus judėjimo dalį. Dar daugiau – kaip intelektualinė tradicija, kaip išsiskirianti minties ir praktikos versmė, liberalizmas susiformavo tik XVII amžiuje [8, p. 7–9] kaip atsvara valstybės valdžios savivalei ir agresijai. Jeigu antikinė epocha davė asmens teisių, kaip vienos pagrindinių žmogiškosios civilizacijos vertybių, instituto doktrines užuomazgas, šiuolaikinio asmens teisių supratimo pradmenys fiksuotini tik Švietimo laikotarpiu. Pažymėtina, kad Naujųjų laikų liberalizmo srovės taip pat turėjo savo ypatumų priklausomai nuo konkrečių valstybių politinės ir teisinės minties raidos.

* Įterpta autoriaus.

Tradiciškai teigiama, kad angliškasis liberalizmas grindžia laisvės idėją nuorodomis į senąsias teises ir istorinius precedentus, o prancūziškajam liberalizmui labiau būdinga remtis abstrakčiais prigimtinių teisių principais [8, p. 26–34]. Kiekvienu atveju klasikinių liberalų gairėmis tapo metodologinis individualizmas, žmogaus teisių ir laisvių idėja, laisvos rinkos tvarka ir pilietinė visuomenė.

Liberalizmo klasikai (J. Locke'as ir kt.) teigė, kad individas yra svarbesnis už visuomenę, o visuomenė yra tik individų įvairių santykių visuma. Veikiantis individas yra autonomiška ir nepriklausoma būtybė, nes ji veikia savo sprendimų pagrindu. Jie pabrėžė, kad ne tik valstybė, bet ir kiti kolektyviniai dariniai (taigi ir visuomenė) nepagrįstai gali riboti asmens laisves ir teises. Jų manymu, visuomenė gali vykdyti ir vykdo savo pačios įsakymus: jeigu ji, užuot leidusi teisingus įsakymus, leidžia neteisingus arba apskritai leidžia kokius nors įsakymus apie dalykus, į kuriuos ji neturėtų kištis, ji taip pat įgyvendina socialinę tironiją [11, p. 20–28]. Tad jeigu legitimuojamas suverenas kaip kolektyvinis darinys, tokia suvereno valdžia visuomet yra reliatyvi arba net ribota individo laisve. Ideali visuomenė yra ta, kurioje laisvė turi tam tikras, niekieno nepažeidžiamas ribas. Toms ribas apibrėžiančioms taisyklėms galima duoti skirtingus vardus: vadinti įgimtomis teisėmis, Dievo žodžiu, prigimtinę teisę, naudojimo sumetimais arba „nekintamais žmogaus interesais“ [12, p. 98–102]. Kitaip tariant, turi būti tam tikros vertybės, kurios ribotų kolektyvinio suvereno galias konkretaus individo atžvilgiu.

Laisvės pasaulėžiūra siejama su laisvės – kaip vienos pagrindinių žmogaus vertybių – sąvokos formulavimu. Tradiciškai yra skiriamos negatyviosios ir pozityviosios laisvės sąvokos, tačiau jas yra itin sunku atskirti. Įžvalgiausiai jų skirtumą išdėstė B. Constantas, o iš dabartinių teoretikų – I. Berlinas. Jų manymu, negatyvioji laisvė reiškia nesikišimą bei nepriklausomybę, t. y. asmuo yra laisvas tiek, kiek jam joks žmogus ar žmonių grupė netrukdo laisvai veikti. Tokia laisvė apibūdinama principu *laissez faire*^{*}, kuomet privatūs asmenys gali laisvai veikti nekludomi kitų asmenų. Tas kitų asmenų nesikišimas, netrukdymas veikti, yra negatyvusis laisvės apibūdinimas. Jeigu asmeniui kliudoma daryti tai, ką jis darytų netrukdomas, tam tikru mastu jis laikomas nelaisvu; jei kiti žmonės susiaurina veiklos sritį beveik arba visai iki minimumo, toks asmuo gali būti apibūdinamas kaip prievartaujamas arba galbūt netgi pavergtas. Vis dėlto „prievarta“ nėra terminas, kuris apima visas negalėjimo formas. Jeigu asmuo negali objektyviai pats ko nors atlikti (pvz., skraidyti kaip erelis), keista būtų manyti, kad toks asmuo yra pavergtas arba prievartaujamas. Prievarta numato apgalvotą kitų žmonių kišimąsi į sritį, kurioje asmuo be prievartos galėtų veikti [12, p. 56–66]. Turi egzistuoti tam tikra minimali asmeninės laisvės sritis, kurios jokia būdu negalima pažeisti; juk peržengus jos ribą individas susivokia esąs pernelyg suvaržytas, kad minimaliai išugdytų net savo natūralius sugebėjimus, kurie vieninteliai leidžia siekti ar net suvokti įvairius tikslus, kuriuos žmonės laiko gerais ar teisingais. Vadinas, turi būti nubrėžta riba tarp privataus gyvenimo ir viešosios valdžios sričių. Kita vertus, diskusijos ir ginčo objektas – kur ji turi būti nubrėžta, nes žmonės labai vienas nuo kito priklauso, ir jokie žmogaus veikla niekuomet nėra tokia visiškai privati, kad netrukdytų kitų gyvenimui. Nors B. Constantas, T. Jeffersonas, E. Burke'as, T. Paine'as, J. S. Millis ir sudarinėjo skirtingus individualių laisvių katalogus, tačiau iš esmės jiems visiems būdingas tas pats argumentas – laikyti valdžią pažabotą [12, p. 61]. Teisingumas reikalauja visiems individams suteikti minimalią laisvę, todėl visi kiti individai neišvengiamai turi būti suvaržyti (jei reikia, jėga), kad neatimtų kieno nors laisvės. Liberalių klasikų nuomone, valstybė tik tam ir reikalinga, kad užtikrintų asmens negatyviają laisvę ir jo negatyviasias teises, įsikišdama tik tuo atveju, kai vienas asmuo pažeidžia kito asmens minimalios asmeninės laisvės sritį (valstybė vadinama neužmirštamą F. Lassalleo „naktinio sargo“ terminu). Negatyvioji laisvė gali būti nepažeista tik tuo atveju, kai įstatymai draudžia tiek valstybės valdžiai, tiek kitiems asmenims nepagrįstai daryti įtaką žmonių gyvenimui; dar daugiau – prieš įstatymus ir teismines institucijas visi asmenys turi būti lygūs (formaliosios lygybės arba teisinio reguliavimo lygybės principas).

Pozityviosios laisvės termino prasmė yra kilusi iš žmogaus noro būti savo paties šeimininku. Pozityvioji laisvė reiškia tai, kad asmuo nori suvokti save kaip mąstančią, turinčią

---

* *Laissez nous faire* (pranc.) – palikite mus ramybėje.

valią būtybę, atsakingą už savo pasirinkimus ir galinčią juos paaiškinti savo pačios idėjomis ir tikslais. Tokios laisvės gynėjai teigia, kad asmeniui būti laisvam neužtenka tik formalaus teisinio reguliavimo ir kitų nesikišimo į minimalios asmens laisvės sritį. G. V. F. Hėgelis ir jo pasekėjai manė, kad individualioji laisvė tikrąja jos prasme apima galimybę realizuoti save. Kitaip tariant, jeigu tam tikri ištekliai, išgalės ar sugebėjimai būtini norint sėkmingai save realizuoti, šių išteklių turėjimas turi būti traktuojamas kaip pačios laisvės dalis. Pozityviajai laisvei užtikrinti reikia daugiau nei tik formalios teisės asmeniui netrikdomai veikti. Pirmiausia reikia, kad būtų išteklių ir realių galimybių veikti gyvenant tikrą (visavertį) gyvenimą [8, p. 64–65].

Kaip jau buvo minėta, abi laisvių sampratos – laisvę, kurią sudaro buvimas savo paties šeimininku, galimybė realizuoti save, ir laisvę, kurią sudaro tai, kad kiti asmenys netrukdo asmeniui rinktis savo pageidaujamos veiklos – itin sunku atskirti, nes, atrodytų, tos sampratos yra ne daugiau kaip negatyvus ir pozityvus būdai reikšti tą patį dalyką. Žmogaus troškimas pačiam save valdyti arba bent jau dalyvauti jo gyvenimą kontroliuojančiame procese gali būti toks pat stiprus kaip noras turėti veikimo laisvę, o istoriškai galbūt net senesnis. Bet tai – ne to paties dalyko troškimas. Šie troškimai tokie skirtingi, kad iš tikrųjų atvedė į didįjį ideologijų, valdančių mūsų pasaulį, susidūrimą. Juk būtent šią „pozityviają“ laisvės sampratą – ne laisvę nuo ko nors, bet laisvę kam nors – kad gyventume vienos nurodytos formos gyvenimą – „negatyviosios“ laisvės sampratos šalininkai kartais pateikia ne kitaip, kaip vien tik išoriškai užmaskuotą brutalią tironiją. Iš tiesų tam, kad būtų užtikrinta pozityvioji laisvė, dažnai reikia kito asmens, visuomenės ar net valstybės įsikišimo, ir ne (tik) tada, kai asmuo padaro kam nors žalos, pažeisdamas kito asmens laisvės sritį, o tada, kai asmeniui reikia užtikrinti tam tikrą savo laisvės erdvę. Tokių atstovų nuomone, pozityviųjų asmens teisių, kurios yra prigimtinės, o ne įstatymu nustatytos, negali būti (yra tik negatyviosios teisės).

Vertybinis objektyviosios teisės pobūdis. Jį lemiantys veiksniai

Teisinio pozityvizmo srovės deklaruoja, kad objektyviają teisę sudaro teisės normų, t. y. taisyklių, reguliuojančių asmenų elgesį ir nustatančių visuomeninę tvarką, sistema. Toks supratimas nėra ydingas, tačiau, kaip minėta šio straipsnio įvade, reikia turėti omenyje, kad teisė turi saugoti tam tikras visuomenines vertybes, kurios sudaro objektyviosios teisės (teisės normų) turinį. Pavyzdžiui, norma „nežudyk“ ir norma „žudyk, kada tik nori“ akivaizdžiai atskleidžia asmens galimo elgesio pobūdį ir saugomas „vertybes“ (įrašyta į kabutes, nes antroji norma, be abejo, paimta tik siekiant aštriai iliustruoti, tačiau apskritai plačiaja prasme teisės turinį galima įvardyti vertybinio teisės pobūdžiu).

Teisės turinį lemia objektyviai egzistuojanti visuomeninė sąmonė, t. y. požiūriai, nuomonės, nuostatos, emocijos, jausmai. Kiekvienoje visuomenėje susidaro tam tikras požiūris į teisingumą, neteisingumą ir pan. Būtent objektyvioji visuomenės sąmonė (ideologija ir psichologija) lemia tai, kad žmogaus teisės ir laisvės yra svarbiausia šiuolaikinio pasaulio vertybė. Dar kartą pabrėžtina, kad nors dauguma autorių teigia, kad pati žmogaus prigimtis yra tas objektyvusis kriterijus, paaiškinantis žmogaus teisių prigimtį, tačiau tai labai abejotina. Visų pirma kyla klausimas, kodėl tik žmogus, o ne ir kokie nors gyvūnai turi teises? Kaip nurodo J. Narvesonas, „ar tai, kad sepija, tritonas ar ameba neturi gerovės lygio, kuriuo taip nesažiningai naudojamės jūs ir aš, nėra neteisingumas, kurį visi turėtume stengtis visomis išgalėmis pašalinti?“ [12, p. 266]. Reikia pabrėžti, kad asmens teisės nėra prigimtinės ta prasme, kad jos yra lyg sociobiologinės ar dvasinės žmogaus prigimties, kuri yra amžina ir nekintama, dalis. Tai teisės, kurios atsiranda tik tam tikroje visuomenės išsivystymo stadijoje, tam tikroje kultūroje. Jos priklauso kiekvienam asmeniui ne nuo gimimo, o dėl to, kad asmuo gimsta tam tikroje visuomenėje [13, p. 27–31]. Kitaip tariant, pati visuomenė „iškelia“ žmogaus prigimties vertę virš kitų gyvų organizmų. Dar daugiau – savaiame aišku, kad žmogaus prigimtis nesiskiria nepaisant jo amžiaus, lyties, rasės, tautybės ir pan. Būtų kvaila ir naivu apeliuoti į tai, kad antikinėje visuomenėje buvo nekreipiama dėmesio į vergų prigimtį. Žinoma, teisė ir tuomet gynė tam tikras visuomenės (vergai net nebuvo visuomenės dalimi) vertybes, t. y. teisė atitiko tam tikrą materialųjį teisingumą, kaip jis visuomenėje tada buvo suprantamas. Kaip taikliai pateikė pavyzdį H. L. A. Hartas, „vergovinėse visuomenėse domi-

nuojanti grupė tikriausiai nė nemanė, kad vergai yra žmonės, o ne tik naudojimui skirti objektai, bet ši grupė morališkai buvo labai jautri vienas kito pretenzijoms ir interesams. Huckleberris Finnas, paklaustas, ar dėl garlaivio sprogimo niekas nenukentėjo, atsakė: „Ne, tik užmušė negra.“ Tetos Sally atsakymas „Tai gerai, nes kartais sužalojami žmonės“ glaustai išreiškia visą dažnai žmonių sąmonėje dominavusią moralę“ (taip pat teisę) [9, p. 322]. Vadinasi, galima teigti, kad asmens teisių vertingumo pripažinimas priklauso nuo objektyviosios visuomenės sąmonės, taigi ir nuo pačios visuomenės. Asmens teises įtvirtinančiu veiksniu, kaip teisingai pastebi A. Vaišvila, galima laikyti visuomenės sutartį [14, p. 24]. Be abejo, tai daugiau hipotetinė, spėjama sutartis, tačiau pažymėtina, kad žmogus prigimtines teises turi tik visuomenėje: vienas (ne visuomenėje) asmuo apskritai jokių teisių ir negali turėti, nes teisės ir pareigos yra koreliatyvūs dalykai – vieno asmens teisę atitinka kito pareiga.

Laisvės ir ekonominės lygybės priešprieša. Socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių būtinybė

Kontraktarinis (sutartinis) asmens teisių aiškinimas grindžiamas nekompromisine individualistine etika. Iš esmės tai yra visuomenės susiformavusių pažiūrų į laisvę, kaip vieną pagrindinių socialinių vertybių, padariny (jau minėta, kad šiuolaikinę asmens teisių sampratą suformavo liberalizmas). Individualizmas, negatyviosios teisės, laisvos rinkos tvarka – liberalios minties pagrindai, kurie padarė įtaką liberaliosios asmens teisių doktrinos plėtočiai [15, p. 205–272]. Kaip jau minėta, liberalioji tradicija, atsižvelgiant į laisvės sampratą, yra įvairialypė.

Libertarizmas (šį terminą pirmasis pavartojo R. Nozickas {*liberté* (pranc.) – laisvė}) – tai šiuolaikinė liberalizmo kryptis, kuri aiškiai remiasi klasikinio liberalizmo idėjomis: metodologiniu individualizmu, negatyviaja laisve, laisvos rinkos tvarka. Šios krypties atstovai pripažįsta tik negatyvųjų teisingumą, tik negatyviasias asmens teises. Juridinę lygybę jie supranta tik kaip formalią, t. y. teisinio reguliavimo lygybę, griežtai ją priešpastatydami ekonominei arba „galutinio rezultato“ lygybei. Jų nuomone, valstybė į asmenų veiklą gali kištis tik tuo atveju, kai vienas asmuo pažeidžia kito asmens minimalios asmeninės laisvės ribas. Kitaip tariant, remiamasi „neagresyvumo principu“: joks žmogus ar žmonių grupė neturi teisės griebtis agresyvios prievartos prieš kitą žmogų [16, p. 176–186]. Prievarta gali būti naudojama tik kaip atsakas į prievartą, tik gynybiniais tikslais ir tik prieš prievartautoją, prieš agresorių. Principas yra negatyvus ta prasme, kad jo laikymasis nereikalauja iš individo jokių pozityvių veiksmų, taigi neužkrauna jam jokios papildomos naštos, be tos, kurią jis jau turi kaip realiame pasaulyje veikianti būtybė. Principas reikalauja nesiimti tam tikrų veiksmų – susilaikyti nuo agresijos prieš kitą. Jis nereikalauja ką nors atiduoti, o tik draudžia atimti. Neagresyvumo principo numatomos šios negatyvios teisės implikuoja tik negatyviasias pareigas: individas turi teisę reikalauti, kad kiti asmenys nesikištų į jo veiklos erdvę, o kiti tik turi susilaikyti nuo to kišimosi. Vadinasi, negatyviosios teisės ir pareigos niekada nekonfliktuoja tarpusavyje. Šia prasme jos gali būti universalizuotos – kiekvienas gali reikalauti savo negatyviųjų teisių pripažinimo nekonfliktuodamas su tokiu pačiu kito individo reikalavimu. Negatyvioji laisvė, negatyviosios teisės ir teisinio reguliavimo (formalioji) lygybė nekonfliktuoja tarpusavyje.

Kita vertus, libertarai griežtai neigia ekonominės arba „galutinio rezultato“ lygybės galimybę. Jų manymu, negali būti jokio ekonominių išteklių perskirstymo: juk remiant vargšus nuskriaudžiami kiti asmenys, nes mokesčių pavidalu atimama jų nuosavybės dalis. R. Nozickas sugretina du klausimus: jeigu jūs turite dvi sveikas akis, o jūsų kaimynas visiškai aklas, ar valstybė gali išimti vieną jūsų akį ir ją persodinti aklajam? Ir jeigu jai neleistina to daryti, tai ar jai leistina paimti pusę jūsų pajamų ir jas perduoti tam, kuris pajamų neturi? [16, p. 41]. Taigi vienintelė ir pagrindinė valstybės funkcija – ginti asmeninės laisvės ribas ir formaliąją lygybę, todėl: a) valdžia turi būti ribota, t. y. apsiriboti laisvės gynyba nuo išorės ir vidaus priešų ir b) valdžios galia turi būti išskaidyta, kad asmuo galėtų „pabėgti“ nuo nenorimos valdžios [17, p. 10–15]. Libertarai teigia, kad asmenys negali turėti pozityviųjų teisių, nes vieniems visuomenės nariams nėra jokios bendros pareigos rūpintis kitais [5, p. 165–172].

Formalioji lygybė yra tik „starto“ arba „lygių galimybių“ lygybė, kai visi asmenys turi vienodas teises imtis savarankiškos veiklos [18, p. 139–146], o neturi jokių teisių gauti materialių gėrybių iš kitų asmenų.

Toks asmens negatyvusis statusas (*status negativus*)* iš tiesų užtikrina tam tikrą asmenybės laisvę: apibrėžia jos ribas ir aiškiai nurodo, kiek kiti asmenys, visuomenė ir valstybė gali kištis į asmens veiklos erdvę. Šios negatyviosios asmeninės arba pilietinės teisės ir laisvės (teisė į gyvybę, teisė į orumą, teisė į garbę, teisė į fizinę laisvę ir asmens neliečiamybę, teisė į privatų gyvenimą, teisė į būsto neliečiamybę, laisvė pasirinkti gyvenamąją vietą, sąžinės ir religijos laisvė, minties ir žodžio laisvė), kurios nėra „nuleistos“ kolektyvinio prievartinio sprendimo pagrindu iš valstybės ar net visuomenės (bet be pastarosios jos irgi neįsivaizduojamos, nes joks asmuo negali turėti teisių, todėl jas galima būtų įvardyti tiesiog pripažintomis hipotetine visuomenės sutartimi), kartu su politinėmis teisėmis dar vadinamos *pirmosios kartos* teisėmis ir laisvėmis. Jos (I kartos teisės ir laisvės) klasikinių liberalų buvo laikomos pakankamomis pamatinėmis teisėmis (*fundamental rights* (angl.)) individui ir visuomeninei tvarkai palaikyti bei garantuoti. Libertarai (šiuolaikiniai klasikinių liberalų sekėjai), pripažindami tik labai ribotą valstybę, kurios paskirtis – ginti individo asmeninės laisvės sritį, kartu pripažįsta ir politines asmens teises ta intencija, kad tik politiškai aktyvi asmenybė gali visapusiškai įgyvendinti savo pilietines teises. Kitaip tariant, „prievertos suverenai“ arba valstybė [19, p. 235–243] yra visuomenės produktas, todėl visuomenės nariai turi turėti teisių valdant valstybę (teisę rinkti ir būti išrinktam, lygias piliečių galimybes eiti pareigas valstybės tarnyboje ir kt.) Visuomenė turi teisę kontroliuoti valstybę (teisę į taikius susirinkimus, spaudos ir informacijos laisvę ir kt.). Kaip pabrėžia S. Stačiokas, teisėta galima laikyti tik demokratiškai suformuotą ir demokratiškai funkcionuojančią valdžią, nes tik tokia valdžia gali atstovauti tikriems, o ne menamiems žmonių interesams [20, p. 57–64]. Vis dėlto politinės teisės kokybiškai skiriasi nuo prigimtinių pilietinių teisių. Juk politinės teisės galimos tik egzistuojant valstybei, tik dėl pilietybės abipusio santykio tarp valstybės, viena vertus, ir piliečio, kita vertus; tuo tarpu pilietines teises turi kiekvienas asmuo nepriklausomai nuo pilietybės ir kitų veiksnių. Kita vertus, pilietinės ir politinės teisės yra tapachios negatyvumo prasme. Tokios politinės teisės ir laisvės kaip teisė rinkti ir būti išrinktam, lygios piliečių galimybes eiti pareigas valstybės tarnyboje, teisė į taikius susirinkimus, spaudos ir informacijos laisvė ir kitos reiškia, kad asmeniui neturi būti trukdoma jas savarankiškai įgyvendinti, o iš kitų asmenų nėra reikalaujama jokių pozityvių veiksmų tas teises padėti įgyvendinti. Šis negatyvus pilietinių ir politinių teisių ir laisvių bendrumas leidžia jas laikyti juridinėmis, t. y. jos, kaip jau minėta, daugumos autorių nuomone, sudaro teisės viršenybės (*rule of Law*) principo turinį. Vis dėlto materialusis teisingumas nėra tapatus teisės viršenybės principui, nes apima taip pat ir asmens, pažeidusio kitų asmenų teises, teisių ribojimo taisykles. Ar asmens (pažeidėjo) teisės gali būti ribojamos nesilaikant jokių principų, ar sankcijos dydis už teisės pažeidimą gali būti neribotas? Be abejo, ne. Materialiojo teisingumo turinį greta teisės viršenybės principo sudaro ir proporcingumo principas. Teisės pažeidėjas negali patirti didesnės žalos negu pats padarė, t. y. proporcingumo principo turinys reiškia, kad tarp siekiamo tikslo ir priemonių šiam tikslui pasiekti, tarp teisės pažeidimų ir už šiuos pažeidimus nustatytų sankcijų turi būti teisinga pusiausvyra (proporcija). Šis principas neleidžia nustatyti už teisės pažeidimus tokių sankcijų, kurios būtų akivaizdžiai neproporcingos (netapachios) teisės pažeidimui bei siekiamam tikslui.

Negatyviosios teisės, negatyvusis teisingumas, negatyvioji laisvė ir formalioji lygybė tarpusavyje nekonfliktuoja ir todėl labai patogiai laikomos neprieštaringomis tikromis juridinėmis vertybėmis, kurios atskiria asmenį nuo savavališkų valdžios veiksmų, suteikdamos jam tam tikrą įstatymo saugomos laisvės erdvę. Net ir socialinės, ekonominės ar kultūrinės teisės (*antrosios kartos teisės*), jei jas aiškinsime negatyviai, tokiu atveju bus lygiavertės pilietinėms teisėms ir laisvėms. Prisiminkime P. Leono mintis: „Reikia skirti teisę turėti darbo nuo teisės ieškoti darbo“. Juk teisė ieškoti darbo suponuoja, kad kiti visuomenės nariai negali trukdyti tai atlikti (neagresyvumo principas), kitaip tariant, tai vienas negatyviosios laisvės aspektų. „Turėti darbo teisė <...> yra toji, jog <...> kiekvienas darbingas pilietis, kuris

* Asmens negatyviųjų teisių, laisvių ir pareigų sistema.

negauna darbo <...> turi teisę reikalauti, kad valstybė ar valstybės organizacijos, pavyzdžiui, bendruomenė ir kt., duotų jam darbo už paprastą atlyginimą“ [21, p. 381–385]. Pastaroji teisė yra pozityvioji, reikalaujanti visuomenės kolektyvinės pagalbos. Apskritai antrosios kartos teisės yra laikomos pozityviosiomis, t. y. jos tam tikru būdu „priiša“ asmenį prie valstybės, įpareigodamos pastarąją padėti ekonominėje ar socialinėje negandoje atsidūrusiems asmenims.

Pabrėžtina, kad libertarinis (negatyvusis) teisingumas gilina visuomenės prieštaravimus realiame gyvenime, jo ekonominėje, socialinėje sferoje. Juk formalioji arba teisinio reguliavimo lygybė visiems asmenims nustato vienodas veikimo taisykles, starto galimybių lygybę, todėl esant lygioms teisinio reguliavimo galimybėms stipresni, sveikesni, pagaliau protingesni asmenys visada pasieks teigiamesnį galutinį rezultatą. Be jokios abejonės, ekonominės lygiavos arba „galutinio rezultato“ lygybės laisvų individų visuomenėje negali būti. Tai pabrėžė ir J. Rawlsas [22, p. 66–72], kurio diferencijos principas nėra tapatus rezultato lygybei, ir R. Dworkinas [23, p. 205–213], kurio „išteklių lygybės“ principas taip pat skyrėsi nuo lėkštos, niveliuojančios rezultato lygybės, ir kt. „Galutinio rezultato“ lygybei pasiekti reikia labai stiprios valstybės aparato jėgos, kuri atliktų materialių (ir net kai kada nematerialių) vertybių perskirstymo funkciją, t. y. iš turtingesnių asmenų imtų, o vargšams atiduotų. Paprastai tariant, kai valstybė (kaip „prievarotos suverenės“) tampa tokių vertybių perskirstytoja–monopolininke, ji nekliudomai veržiasi į asmens minimalios laisvės sritį, pamindama jo pilietines teises.

Socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių paskirtis – užtikrinti normalų, visavertį asmens gyvenimą, t. y. ištikus bėdai visuomenė ir valstybė įpareigotos jam padėti. Jeigu pilietinių ir politinių teisių esmė yra valstybės valdžios ribojimas, aiškiai apibrėžiant minimalios asmeninės laisvės erdvę, socialinės teisės išplečia valstybės veiklos sferą. Tarybinėje visuomenėje, kuomet buvo draudžiama privati nuosavybė, socialinės teisės tapo priedanga, kuri pridengė valstybės ekonomines ir politines monopolines galias savo piliečių „gyvenimo sutvarkymu“ ir dėl to išsigimė į visišką „laisvos erdvės“ likvidavimą. Kitaip tariant, antraeilio vaidmens pirmos kartos teisėms suteikimas politinį režimą daro nedemokratinį: teisės viršenybės principui, kurio turinį sudaro pirmos kartos teisės, nepaklūstanti valstybė nebevykdo teisingumo. Vadinasi, pripažįstant asmens socialines, ekonomines ir kultūrinės teises, negalima „pamiršti“ pilietinių ir politinių (liberalių) asmens teisių, todėl negalima neigti laisvos ekonominės erdvės – laisvos rinkos reikšmės visuomeninės tvarkos raidai. Pavyzdžiui, R. Dworkinas pažymi, kad jo idealą – „išteklių lygybę“, kurią būtų galima pavadinti realia galimybių (starto) lygybe supriešinant ją libertarų propaguojamai formaliai galimybių (starto) lygybei, turi lemti ne kolektyviniai sprendimai, o ekonominė rinka [12, p. 316].

Socialinės teisės yra glaudžiai susijusios su visuomeninio solidarumo principu. Visuomenės narys turi suprasti, jog kiekvienam svarbu, kad su kitais būtų elgiamasi teisingai. Dar daugiau – būtina suprasti, kad individas turi turėti ne tik formalias, „skrajojancias ore“, bet realias teises. Visos teisės yra susietos su žmogaus asmenybe, t. y. asmuo turi būti gyvas, kad turėtų minimalią laisvę ir pan. Jeigu asmuo dėl vienokių ar kitokių *objektyvių* priežasčių, turėdamas tik formalią galimybių lygybę, negalės realiai užsitikrinti net savo pagrindinių žmogiškųjų poreikių (angl. *basic human needs*), apie jokią teisingumą negali būti nė kalbos, todėl aišku, jog kiekvienas asmuo, būdamas visuomenės nariu, turi suprasti, kad asmenims, kurie negali savimi pasirūpinti (vaikams, seneliams, žmonėms su negalia ar kitiems asmenims dėl kitokių objektyvių priežasčių), būtina jo paties (per visuomenę ir valstybę) pozityvi pagalba. Būtina pabrėžti, kad pozityvi pagalba yra įgyvendinama per institucinį įrankį – valstybę, kuri paskirsto gėrybes. Visuomenė ir valstybė tokį perskirstymą gali atlikti tik visuomeninės sutarties pagrindu.

Kyla klausimas, kiek visuomenė ir valstybė gali remti vienus asmenis, o iš kitų (tikrųjų rėmėjų) imti? Ar yra kokios nors distribucijos ribos? Be abejonės, yra. Manytina, kad negandų ištikti asmenys turi būti remiami vadovaujantis proporcingumo principu, t. y. siekiamas tikslas – negandų ištiktiems asmenims realios galimybės turėti (negatyviausias) teises užtikrinimas neturėtų paneigti kitų asmenų laisvės. Reikia pabrėžti, kad asmenys, kurie tam tikru momentu remia kitus, turi suvokti, kad tai daro susitarimo (netgi savanoriškumo), o ne

prievartos pagrindu. Rėmimo pareigos ir gavimo teisės (socialinės teisės ir pareigos) yra ne „nuleistos iš visuomenės“ kolektyvinio sprendimo pagrindu, o kaip ir pilietinės teisės ir pareigos yra suvokiamos kaip vertybė. Solidarumas padeda suvokti rėmėjui, kad pats rėmėjas ateityje gali būti remiamas. Visuomenė ir valstybė yra tik įrankis tikslui pasiekti, o ne šaltinis. Jeigu valstybė, saugodama ir gindama asmenų negatyviasias teises, privalo nesikišti, tačiau kartu proporcingai bausti kaltą asmenį, užtikrindama realią galimybę vieniems asmenims turėti tam tikras teises, ji negali pažeisti kitų asmenų teisių.

Pažymėtina, kad negatyviosios laisvės, formalios (teisinio reguliavimo) lygybės principai ir solidarumo principas gali ir turi koegzistuoti, t. y. žmogaus pilietinės, politinės ir socialinės teisės visos kartu turi sudaryti fundamentaliųjų teisių sistemą.^{*} Solidarumo principas turi būti suvokiamas kaip savanoriškas, kuomet valstybė, surinkdama mokesčius, nevykdo neteisėtos ir neteisingos agresijos, o tik įgyvendina visuomeninę sutartį.

Išvados

Šiuolaikinė vyraujanti visuomenės sąmonė (ideologija ir psichologija) bei kultūra lemia tai, kad žmogaus teisės ir laisvės yra svarbiausia šiuolaikinio pasaulio vertybė. Asmens teisės nėra tik formalios; jos turi egzistuoti realiai. Visos teisės yra susietos su žmogaus asmenybe, t. y. asmuo turi būti gyvas, kad turėtų minimalią laisvę ir pan. Tiek pilietinės, tiek socialinės asmens teisės yra būtinas visaverčio gyvenimo pagrindas. Šia prasme jos yra pamatinės. Jos nėra kolektyvinio subjekto (visuomenės) tikslingas kūrinys, tačiau be visuomenės nė viena tų teisių grupė negali egzistuoti. Kita vertus, pilietinės teisės ir socialinės teisės skiriasi tuo, kad pirmosios yra negatyvios, o pastarosios – pozityvios. Tiek pilietinių, tiek socialinių teisių visaverčiam egzistavimui būtinas institucinis darinys – valstybė; ji gina pažeistas pilietines teises, o socialines teises padeda įgyvendinti, todėl greta socialinių bei pilietinių teisių egzistuoja politinės asmens teisės.

LITERATŪRA

1. **История** политических и правовых учений / Под ред. В. С. Нерсесянца. – Москва, 1996.
2. **Проблемы** общей теории права и государства / Под ред. В. С. Нерсесянца. – Москва, 1999.
3. **Петрухин И. Л.** Человек как социально–правовая ценность / Государство и право, 1999. № 10.
4. **Arlauskas S.** Sąžinės laisvė – žmogaus teisių alfa ir omega // Jurisprudencija, 2000. T. 17 (9).
5. **von Hayek F. A.** Socialinio teisingumo mirażas // Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. – Vilnius, 1998.
6. **Dacey A. V.** Konstitucinės teisės studijų įvadas. – Vilnius, 1998.
7. **Tolley H. B.** The International Commission of Jurists: global advocates for human rights. – Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1994.
8. **Gray J.** Liberalizmas. – Vilnius, 1992.
9. **Hart H. L. A.** Teisės samprata. – Vilnius, 1997.
10. **Баглай М. В.** Конституционное право Российской Федерации. – Москва, 1999.
11. **Mill J. S.** Apie laisvę. – Vilnius, 1995.
12. **Šiuolaikinė** politinė filosofija. – Vilnius, 1998.
13. **Конституция** Российской Федерации. Проблемный комментарий / Отв. ред. В. А. Четвернин. – Москва, 1997.
14. **Vaišvila A., Mesonis G.** Žmogaus teisės ir jų gintis. – Vilnius, 2000.
15. **Human rights in International Law. Legal and Policy Issues / Ed. by T. Meron.** – Clarendon Press, Oxford, 1992.
16. **Degutis A.** Individualizmas ir visuomeninė tvarka. – Vilnius, 1998.
17. **Friedman M.** Kapitalizmas ir laisvė. – Vilnius, 1998.
18. **Vaišvila A.** Teisės teorija. – Vilnius, 2000.
19. **Rawls J.** A theory of justice. – Oxford: Oxford University Press, 1973.
20. **Stačiokas S.** Žmogaus teisė dalyvauti valdant savo šalį (teisiniai ir politiniai aspektai) / Asmens

^{*} Žmogaus fundamentaliųjų teisių katalogą siekiama plėsti Europos Sąjungos teisėje [24, p. 144].

konstitucinės teisės Lietuvoje: Tarptautinė konferencija, skirta asmens konstitucinių teisių turinio ir jų įgyvendinimo analizei. – Vilnius, 1996.

21. **Leonas P.** Teisės filosofijos istorija. – Vilnius, 1995.

22. **Sandel M. J.** Liberalism and the Limits of Justice. – Cambridge, Cambridge University Press, 1994.

23. **Dworkin R.** A Matter of Principle. – Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1985.

24. **Europos** Sąjungos pagrindinių teisių chartija // Žmogaus teisės: Europos Tarybos ir Europos Sąjungos dokumentai. – Vilnius, 2000.

***The Relation between Civil and Political and Economical,
Social and Cultural Human Rights***

Doctoral Candidate E. Spruogis

Law University of Lithuania

SUMMARY

The article discloses that the modern prevalent consciousness of the society (ideology and psychology) predetermines that human rights and freedoms are the most important value of the modern world.

This article also represents the analysis of the modern standpoint to the sources of human rights, discloses the relation between negative and positive liberty in details, indicates, that the negative liberty and formal equality and negative personal rights not always ensure sufficiently valuable life of a person. More over, it is accentuated that a negative justice extends contradictions of the society in the real life, in its economical, social sphere: formal equality (or equality of legal regulation) provides the same rules of activities for all persons, the equality of start possibilities, so, if there are equal possibilities of legal regulation, stronger, more healthy and clever persons will always reach more positive result. The author emphasizes, that human rights are not only formal; they must be real. Social, economical and cultural rights exactly help to achieve that reality. Social rights are closely related with principle of public solidarity. Article expresses the idea that principle of negative liberty, principle of formal equality and principle of solidarity may coexist and must coexist. Principle of solidarity must be perceived as voluntary, when the state, while collecting taxes, doesn't pursue a policy of illegal and unjust aggression, but only implements social treaty. On the opposite the state as „coercive sovereign“ would realize the economical equalization of all persons, which can not be in the society of free individuals.

